

DE BUITENLANDSE WERKWEEK 2000 NAAR DE VOGEZEN

Roel Douwes¹ & Marc Schmitz²

¹Surinamestraat 136, 9715 PZ Groningen

²Buys Ballotstraat 27, 3817 JN Amersfoort

Douwes, R., Schmitz, M. 2001. The foray 2000 to the Vosges mountains in Eastern France. *Coolia* 44(3): 182-187.

The Society's foreign foray of autumn 2000 is reported. In total 557 taxa, with an average of 130 taxa per excursion, were found.

Voor de eerste maal in de geschiedenis van de vereniging was het Franse middelgebergte de Vogezen het doelwit van een buitenlandse werkweek. Het aantal opgaven was met 19 personen wat minder groot dan gebruikelijk bij onze buitenlandse excursies. Uiteindelijk kwamen er nog enkele gasten bij, waardoor het aantal excursiedeelneemers steeg tot 21 personen. (On)bekend maakt (on)bemind? Klimatologisch vormen de Vogezen één van de regenrijkste gebieden in Europa. Doordat dit gebergte het eerste obstakel in de overheersende westelijke circulatie vormt, is er ruim neerslag het hele jaar door. Paddestoelen en mossen zijn er blij mee, toeristen vaak iets minder.

Geologie

De Vogezen is een middelgebergte dat zich uitstrekt langs de Franse oostgrens. In het zuidelijk deel reiken de toppen tot ongeveer 1400 m. In het wat lagere noordelijk deel, waar wij verbleven, vormen de Donon (1000 m) aan de noordwestzijde en de Champs de Feu (1100 m) aan de oostzijde de hoogste punten. De meeste toppen liggen echter tussen de 500 en 800 m. Goed beschouwd zijn de Vogezen het tweelingbroertje van het Zwarte woud: beide gebergten hebben een gemeenschappelijke geologische ontstaansgeschiedenis die zo'n 600 miljoen jaar teruggaat.

Tijdens de hercynische plooiing vormde zich een kristallijne basissokkel, in die tijd een groot eiland in de zee die grote delen van het huidige West-Europa overspoelde. In de jaren daarna treedt er erosie op van deze sokkel en vindt er tijdens miljoenen jaren sedimentatie plaats. De resten van de sokkel verdwijnen geheel onder deze sedimenten. Wanneer, aan het begin van het Tertiair, zo'n zestig miljoen jaar geleden, de Alpen gevormd worden, worden ook de oude hercynische massieven weer opgestuwd. Later in het Tertiair, circa 25 miljoen jaar geleden zakt het centrale deel van de opgestuwde basissokkel weer in als een langgerekte, mislukte soufflé. De randen die zijn blijven staan vormen de Vogezen en het Zwarte Woud, hiertussen ligt de toekomstige Bovenrijnse laagvlakte.

In het massief van de Donon bestaat de geologische ondergrond uit grès – Buntsandstein. Een veelal baksteen-rood gekleurd gesteente dat er, behalve dan de kleur, uitziet als zandig of soms grindrijk beton. Het gaat hier om alluviale afzettingen uit de tijden van de eerste erosie van de primaire hercynische sokkel. Ondanks het zandige uiterlijk, dat ons direct aan de Veluwe en andere bijzonder arme gebieden doet denken, komen bij verwerking van dit gesteente nog de nodige mineralen vrij; het gaat hier om nog weinig uitgelooagd zand, en minstens zo belangrijk: het 'cement' dat de zandsteen tot steen maakt is min of meer kalkrijk.

Deze ontstaansgeschiedenis verklaart ook de 'onverklaarbare' diversiteit. De alluviale oorsprong maakt dat het alluvium, afhankelijk van de stroomgebieden en

afzettingssomstandigheden, steeds weer verschillend is; zo vind je na verwerking zeer schrale en goed gedraineerde bodems op een meer poreus gesteente, maar op andere plekken blijkt het zandsteen zo compact dat water erop stagneert en je bronnen en moerassen vindt. Soms wisselen verschillende lagen elkaar zo af dat door erosie barokke rotsformaties ontstaan. Ook de minerale samenstelling lijkt een grotere variatie te kennen dan je op het eerste gezicht zou denken – de (hogere) plantengroei lijkt net als het gesteente op het eerste gezicht uniform, kijk je echter wat beter en ook wat meer naar de ondergroei, dan zijn de verschillen tamelijk groot. Deze verscheidenheid zie je ook aan de dode natuur: vind je op de ene helling alleen maar een glooiende erosie, enkele kilometers verder ontvouwt zich ineens een ware diep uitgesleten 'canyon', of zelfs pilzfelsen en pilzsteinen – paddestoelvormige rotsblokken (niet te verwarren met steinpilzen!).

Niet ver ten noorden van het massief van de Donon ligt het smalste en laagste punt in de Vogezen-keten. Hier raakt het Lotharingse landschap bijna aan de Elzas. In de grenszone tussen Lotharingen en de Vogezen vind je een rijkere lemige bodem die zijn oorsprong vindt in mergel-achtige (Muschelkalk) gesteenten die, direct na de zandsteen, als mariene sedimenten werden afgezet. Hoewel op de geologische kaart de grens tamelijk duidelijk scherp lijkt, blijkt die in het terrein lang niet altijd even duidelijk. De zeer verschillende ervaringen tijdens de excursies in westelijke richting onderstrepen dit. Aan deze westkant gaan de noordelijke Vogezen vrij geleidelijk over in de glooiende heuvels van Lotharingen.

De overgang naar het Rijndal aan de oostkant van het gebergte is veel abrupter. Vanuit het Rijndal gezien duiken de Vogezen als een steil bergmassief op. In dit gedeelte ten zuidoosten van de vallei van de Bruche zijn vooral kristallijne gesteenten aanwezig van de oorspronkelijke hercynische basissokkel. Hier ligt de Champs de Feu, een plateau op ongeveer 1000 m hoogte met schraallanden en heiden (chaumes) en bossen met o.a. beuk. Het meest typisch kristallijne gebied ligt een stuk zuidelijker ± vanaf de Col du Bonhomme, Gazon de Faing, en verder. Hier vind je ook verschillende gletsjer-meren en -meertjes, sommige geheel verland, sommige nog in ontwikkeling.

In het oosten liggen aan de rand van de Bovenrijnse laagvlakte nog een aantal jongere afzettingen: heuvels met 'echte kalk', veelal niet direct herkenbaar, en bijna altijd in cultuur: hier groeien de fameuze Elzasser wijnen.

Landschap en de historie

Aan het einde van de dertigjarige oorlog (1618-1648) werd het Elzasser gebied bij het Franse rijk gevoegd, later volgde Lotharingen (en pas ten tijde van de Franse revolutie het Prinsdom Salm dat rond Senones lag). Aan het einde van de dertigjarige oorlog waren ook grote delen van Midden-Europa ontvolkt geraakt: door oorlog en epidemieën was de plattelandseconomie geruïneerd. Om de nieuwe Franse rijkdelen ook echt in te lijven zijn transmigratie-projecten ingezet; eerst met Zuid-Franse boeren - dit werd een mislukking, de omstandigheden waren zo anders dat de ervaringskennis er geen raad mee wist, vervolgens met Zwitsers - die konden wel uit de voeten, en je ziet nog steeds aan de Elzasser-kant met name hoger tegen de hellingen 'Zwitsers' aandoende dorpjes, en je ziet ook nog steeds familienamen zoals Schweitzer.

Anderhalve eeuw later ten tijde van de Franse revolutie blijken er in de Vogezen zeer radicaal-revolutionaire kernen aanwezig. Dit zie je terug in soms uitgestrekte gemeentelijke bossen. In deze tijd trokken ook de nu vrije boeren de genaaste bossen in, en begonnen, met wisselend succes, voor zich zelf. Er is dus de afgelopen vijf eeuwen een

afwisseling van nieuwe/hernieuwde ontginningen en verlating/herbebossing. De laatste 50 jaar is er sprake van een sterke ontvolking van het platteland. Geïsoleerde en marginale landbouwbedrijven verdwijnen, een halvering van de bevolkingsomvang is voor landelijke gemeenten heel normaal. De herbebossing die in de Duitse tijd (1870-1918) voortvarend werd opgepakt, is in de daarop volgende tijd voortgezet. Eind 19e eeuw wordt het gebied ook effectief ontsloten. Kon men voorheen alleen met kar en paard, en eigenlijk alleen in het zomerseizoen, iets vervoeren, in relatief korte tijd werd vrijwel iedere vallei met tram (chemin de fer économique) of trein bereikbaar. Aan de noordzijde van het massief van de Donon ontstond zelfs een uitgebreid bosspoorwegnet (maximum omvang ruim 70 km spoorlengte). Het ontginnen van natuurlijke rijkdommen en de bosbouw krijgen hierdoor pas een grote impuls.

Je ziet dan ook op allerlei plekken nog muurtjes van de oude ontginningen, of plaatsnamen/aanduidingen zoals Marcairie (dit is een verbastering van Melkerij) midden in de nu uitgestorven bossen. Alleen op de steilste hellingen kan je er vanuit gaan dat het om een natuurlijk (oer)bos gaat. In de zuidelijke Vogezen zijn er nog steeds zomerboerderijen rond de toppen, hier lopen de typische Vogezen-koeien van het Race Vosgiënne: een kleine compacte zwartbonte koe met veel zwart, vooral op de flanken, een witte aalstreep en een eigenaardige spikkelige rand tussen zwart en wit. Met de melk van deze koeien worden traditioneel de Chaumes-, Munster- en Geromé- (van Gérardmer) kazen gemaakt.

Het aangrenzende Lotharingse landschap was lange tijd een kleinschalig bocage-achtig landschap, met smalle percelen, van hoog naar laag langs de hellingen en rond de dorpen met meer vierkante percelen met boomgaarden. Tegenwoordig vind je hier, zoals overal, moderne landbouw, met grote lappen bieten, maïs en koolzaad. Alleen de marginale gronden zoals beekdalhooilanden worden aan hun lot overgelaten; deze ontwikkelingen samen hebben gezorgd voor een geweldige verarming van de diversiteit, die samenhangt met de gradiënt cultuur-natuur.

De bossen

In de noordelijke Vogezen liggen uitgestrekte bossen, die op een vrij extensieve manier maar wel als productiebos beheerd worden. De bossen zijn goed ontsloten door talrijke (half)verharde houthakkerswegen. Deze zijn vrij toegankelijk en voor een deel ook voor gemotoriseerd vervoer opengesteld.

Het zijn voornamelijk naaldbossen met als hoofdmoot fijnspar en zilverspar. Met name deze laatste soort is karakteristiek voor koude, gedurig vochtige, steile noordhellingbossen. Zilverspar is hier inheems en deze fraaie, langzaam groeiende naalddhoutsoort vormt zeer natuurlijk aandoende bosopstanden. Er staan soms heel oude exemplaren van 200 of meer jaren oud. Fijnspar is vaak geïntroduceerd, maar kan zich goed handhaven en dringt de bossen binnen. Op opengevallen plekken verjongen ze zich net iets beter. Lariks en grove den zijn aangeplant en komen betrekkelijk weinig voor. De ondergroei in de naaldbossen kan sterk variëren van vrijwel nihil tot schitterende tapijten met (veen)mossen, korstmossen en soorten als blauwe bosbes, struikheide en wolfsklauwsoorten. Loofbos vinden we, behalve in de rivierdalen, in de vorm van beukenopstanden op ongeveer 1000 m hoogte bij de Donon en op de hoog gelegen Champs de Feu aan de oostzijde van het dal van de Bruche. Aan de glooiende Lotharingse westzijde van de Vogezen liggen op leemrijke bodem uitgestrekte gemengde loof/naaldbossen, waarin beuk en wintereik in ruime mate aanwezig zijn.

Aan de regenzijde van de Donon liggen een aantal moerassen en hellingveentjes, sommige zijn gedraineerd, sommige zijn reeds zo ver geëvolueerd dat ze nauwelijks interessant zijn. Het mooiste moerascomplex is wel het Marais de la Maxe, waar enkele excursies heen gingen. Het bestaat uit een verland gletsjermeertje, compleet met morenewal. In de vallei van de Sarre-Blanche, ten noorden van de Donon liggen verspreid mesotrofe hellingvenen, die kennelijk niet te draineren zijn, de naam Malcoté 'de kwaaië kant' vindt wellicht zijn oorsprong in de onverzettelijkheid van de natuur hier.

Een klimatologische uitschieter die grote schade in de bossen aanrichtte, was de storm die vlak voor kerst 1999 over Frankrijk raasde. Met name in de oost-west gelegen dalen heeft deze storm enorme verwoestingen aangericht. Nog steeds zijn grote stormvlakten niet opgeruimd. Hoewel uitzonderlijk was deze storm niet uniek. In het verleden vormde de enorme houtafvoer ten gevolge van herhaalde stormschade een belangrijke impuls voor de uitbouw van bosspoorlijnen ten noorden van de Donon.

Voor ons leverden de gevolgen van de storm vooral een extra handicap bij het selecteren van de excursiegebieden op. Een op de kaart gunstig ogende locatie kon in de praktijk een niet door te komen ravage blijken te zijn of een pas geruimde kapvlakte. En natuurlijk was het te kort geleden om al voor allerlei moois op gebied van saprotrofe houtzwammen te zorgen. Of het nu een zilversparwoud of een beukenbos betrof, op de stormvlaktes was er nu nauwelijks een paddestoel te vinden.

De accommodatie

We verbleven in het 'Centre Bel-Air' te Quieux-le-Saulcy, gelegen op enige kilometers ten westen van de Col du Hantz. Het Centre was gelegen aan het einde van een geleidelijk oplopend zijdal en bood een fraai uitzicht op westelijk gelegen bergketens; even verderop hield de bebouwing op en begon het bosgebied.

Een drietal werkruimtes boden voor iedereen voldoende ruimte om zich te installeren met microscoop en boeken. Natuurlijk werd er ook een demonstratietafel ingericht, waarop de gedetermineerde collecties tentoongesteld werden. Staf en keukenpersoneel van het Centre kwamen regelmatig langs om de vondsten te bekijken, waarbij de Franse belangstelling uiteraard in de eerste plaats naar de eetbare soorten uitging.

We werden uitstekend verzorgd in het Centre. Om het Franse middagmaal van niet te grote invloed te laten zijn op ons dagritme was dit op ons verzoek omgevormd tot een picnic à emporter. Na een kleine aanpassing waardoor de lunches ook werkelijk à emporter werden, vormden deze maaltijden een bescheiden hoogtepunt van elke excursie. Ze werden genoten sur l'herbe op de meest schilderachtige locaties, zowel in de stromende regen als in de stralende zonneschijn. Wanneer het even mogelijk was zorgde onze vuurmaker voor een knapperend vuurtje, waar omheen de deelnemers zich schaalden. Vrijwel elk van deze Bourgondische lunchsessies werd door één van de deelnemers fotografisch vastgelegd, waardoor voor het nageslacht een wel zeer bijzonder beeld van onze mycologische activiteiten in de Vogezen bewaard zal blijven.

De paddestoelen

In de regel waren er twee excursies per dag, die naast culinaire verrassingen ook talrijke mycologische bijzonderheden opleverden. Dat wil zeggen dat er genoeg te vinden was aan paddestoelen, al waren we volgens de autochtone paddestoelenzoekers (en mycologen) misschien net nog wat aan de vroege kant.

Een eerste wandeling in de omgeving van het Centre leverde al een leuke lijst met zo'n 140 soorten op met daaronder enkele sparrenbos-specialisten. Zeer opvallend en fotogeniek was *Pleurocybella porrigens*, een spierwitte, zijdelings gesteelde schelpzwam. Deze niet uit Nederland bekende soort groeit op sparrenstompen en -stammen. In de loop van de week kwamen we deze soort op vrijwel elke excursie tegen. De Gele houtridderzwam (*Tricholomopsis decora*) is ook zo'n adembenemend mooie soort van sparrenstompen en behoorde samen met de al eerder genoemde *Pleurocybella porrigens* tot de meest gefotografeerde soorten tijdens de werkweek. Verrassend was de vondst van de Vezelige wasplaat (*Hygrocybe intermedia*) in een gazonnetje op een tiental meters vanaf de ingang van het Centre.

Deze eerste excursie vormde qua soorten en aantallen een aardige opmaat voor wat we de rest van de week in de typische Vogezenbossen zouden tegenkomen aan paddestoelen: gemiddeld zo'n 130 soorten per excursie met meestal redelijke aantallen vruchtlichamen. Een echte uitschieter met 194 taxa werd gescoord in de leemrijke, lager gelegen gemengde bossen van Lotharingen. Daar werden ook een aantal soorten van kalkrijke bodems gevonden, die in de typische Vogezen-bergbossen geheel ontbraken.

Het totaal aantal taxa dat gedurende de week genoteerd werd, bedroeg 557. Tot de karakteristieke soorten voor de bossen behoorde zeker de Trechtercantharel (*Cantharellus tubaeformis*). Deze soort kon in verschillende bosgebieden met vele duizenden exemplaren aangetroffen worden, evenals o.a. de Groene glibberzwam (*Leotia lubrica*).

Van het geslacht *Amanita* troffen we zeer regelmatig de Kleverige knolamaniet (*Amanita virosa*) en de Porfieramaniet (*Amanita porphyria*) aan. De schitterende Saffraanamaniet (*Amanita crocea*) werd maar eenmaal gevonden. Vermeldenswaard is verder *Amanita battarrae*, een niet uit Nederland bekende soort uit de *vaginata*-groep met een karakteristieke, donkere ringtekening in de hoed.

Voor boleten leek de beste tijd al voorbij. Een soort die we nog wel regelmatig tegenkwamen was de Pronksteelboleet (*Boletus calopus*). Bijzonder waren de vondsten van het in Nederland vermoedelijk uitgestorven Denneneekhoortjesbrood (*Boletus pinophilus*) en van de Porfierboleet (*Porphyrellus porphyrosporus*). Spectaculair was ook de vondst van een exemplaar van *Albatrellus pes-caprae* langs een bospad. Voor velen was het de eerste kennismaking met deze fraaie soort.

Het geslacht *Cortinarius* was met 47 taxa goed vertegenwoordigd. Vooral een aantal soorten van het subgenus *Dermocybe* kwamen zeer algemeen voor en konden we goed leren kennen: de Kaneelkleurige gordijnzwam (*Cortinarius cinnamomeus*), de Geelplaatgordijnzwam (*Cortinarius croceus*), *Cortinarius malicorius*, de Bloedplaatgordijnzwam (*Cortinarius phoeniceus*), de Bloedrode gordijnzwam (*Cortinarius sanguineus*) en de Pagemantel (*Cortinarius semisanguineus*) doken op vrijwel elke excursie op. Ook algemeen in de bossen was de Fraaie gifgordijnzwam (*Cortinarius orellanoides*). Een andere regelmatig aangetroffen karakteristieke soort uit het ondergeslacht *Myxacium* was de Gele galgordijnzwam (*Cortinarius vibratilis*).

Van *Lactarius* werden in totaal 33 taxa genoteerd. Eén van de bijzonderheden was *Lactarius lignyotus*, een schitterende donkere soort met roomwitte plaatjes, die je door zijn opvallende contrastrijkdom op het eerste gezicht nauwelijks voor een melkzwam houdt. Andere interessante vondsten waren o.a. de Forse melkzwam (*Lactarius trivialis*), de Vissige melkzwam (*Lactarius volemus*), de Pepermelkzwam (*Lactarius piperatus*) en de Vleugelspoormelkzwam (*Lactarius pterosporus*). Niet uit Nederland bekend zijn de sparrenbegeleider *Lactarius picinus* en de lariks-begeleider *Lactarius porninsis*.

Van het geslacht *Russula* vonden we 48 soorten. Een greep uit de vondsten: Grauwstelige russula (*Russula decolorans*), Appellrussula (*Russula paludosa*), Bloedrode russula (*Russula sanguinaria*), Veenmosrussula (*Russula sphagnophila*) en Jodoformrussula (*Russula turci*). Voor veel verwarring zorgde aanvankelijk de dubbelganger van de Berkenridderzwam (*Tricholoma fulvum*): deze soort heet *Tricholoma pseudonictitans*, is een sparrerbegeleider en wijkt eigenlijk alleen door het ontbreken van geel in de lamellen af van *T. fulvum*. Vrijwel elke excursie leverde zo wel een aantal hoogtepunten op, die door de verschillende deelnemers fotografisch, met kleurpotlood of met penseel werden vastgelegd.

Een wel zeer bijzondere ervaring was de excursie naar het klooster van Mont St. Odile, gelegen aan de uiterste oostrand van de Vogezen. Overblijfselen van een prehistorische 'heidense' muur die wel door reuzen gebouwd lijkt, een klooster uit de achtste eeuw compleet met mooie legende en heilige bron en een sprookjesachtig uitzicht over de Rijnvlakte vormen de ingrediënten van deze bijzondere plek. We begonnen met de bezichtiging van een klooster om ons vervolgens in de bossen in de omgeving weer op de paddestoelen te storten. Vondst van de dag vormde een aantal gave exemplaren van de Gele kleefparasol (*Limacella ochraceolutea*), die we tijdens de afdaling naar de bron van heilige St. Odile op een steile helling aantroffen.

Slotopmerkingen

Zoals altijd was het ene stuk bos het andere niet. Er was veel variatie, van saai productiebos tot schitterende zilversparbossen met bijzondere ondergroei van mossen en korstmossen.

Doordat we niet over de terreinkennis van een lokale mycoloog konden beschikken moesten we zelf onze weg naar de goede locaties zien te vinden, waarbij noordexpositie van de hellingen en aanwezigheid van bronnetjes belangrijke criteria vormden. Een soort van rode draad die de verschillende succes-excursies lijkt te verbinden is een betrekkelijk ongestoorde bodem. Of het nu ging om steile hellingen dan wel om meer vlakke groeiplaatsen, steeds wanneer de paddestoelenoogst groot was betrof het een ongestoorde groeiplaats; meestal ook plaatsen met een evenwichtig opgebouwd vegetatiedek, van moslaag en ondergroei tot volwassen bomen. Overigens gaat het niet alleen om verstoringen van antropogene oorsprong, goed volgroeide boscomplexen op door vorst en erosie permanent omgewoelde bodems bleken ook paddestoelarm.

Zoals al eerder opgemerkt waren we misschien wat aan de vroege kant: de bossen begonnen net vol te lopen en de schraalgraslanden waren beslist slecht te noemen: typische graslandpaddestoelen ontbreken vrijwel op onze lijst. Gezien de geologische ontstaansgeschiedenis van het Massif de Donon hoeft het geen verwondering te wekken dat de meeste aangetroffen paddestoelen in het gebied soorten van zure tot neutrale omstandigheden zijn. Binnen de typische naaldbossen bleek toch een rijke variatie aan soorten voor te komen en wanneer je ook de leemrijke bossen van de voorgebergten van de Vogezen in de beschouwing betreft neemt de soortenrijkdom nog aanzienlijk toe.

De Vogezen zijn nu iets bekender, en (mogelijk) een stuk beminder bij mycologen. Er is veel diversiteit en nog veel onbekend over de Vogezen – van het uiterste noorden, grenzend aan de Pfalz, via de typische Buntsandstein/grès-Vogezen en de kristallijne toppen tot uiteindelijk de Sundgau, een overgangsgebied tussen Vogezen en Jura – en natuurlijk nog de verscheidenheid van oost naar west. Voor toekomstige werkweken liggen hier nog vele mogelijkheden!